

KÖZLEMÉNYEK

Egy bártfai diák a krakkói egyetemen 1498–99-ben. Az Országos Széchenyi Könyvtár Inc. 1016-os jelzetű őnyomtatványa Franciscus (Pescennius) Niger levélmintakönyvét, a *Modus epistolandi*t tartalmazza.¹ A kötet különlegességét az adja, hogy margóin egy magyarországi diák, a bártfai származású Georgius Jacobi 1498–99-ből származó krakkói egyetemi jegyzeteit, illetve a kötethez kötött levélen az egyetemen a baccalaureusi fokozat megszerzéséhez felvett óráinak jegyzékét tartalmazza.² Georgius Jacobi az egyetemi anyakönyv szerint 1498 nyári félévében iratkozott be a krakkói egyetemre, és a promóciós jegyzőkönyv szerint 1500-ban szerzett baccalaureusi fokozatot.³ Az alábbiakban bemutatandó dokumentum alapján immár órarendje is teljes mértékben rekonstruálható.

A velencei születésű Franciscus Niger levélmintakönyve a 15. század végének és a 16. század elejének egyik legnépszerűbb levelezési tankönyve volt. Közép-európai népszerűségét csak tovább erősíthette, hogy önéletírása szerint Magyarországon is többször járt az 1490-es években, először Ippolito d'Este, majd pedig Báthory Miklós környezetében.⁴ A levélmintakönyv műfaja önmagában is komoly népszerűségnek örvendett a késő-középkori Közép-Európában: mivel a laikus literátus értelmiség legjelentősebb munkaadója tanulmányai befejeztével a városi adminisztráció volt, diákok számára alapvető fontosságú volt a hivatalos és nem-hivatalos írásbeli kapcsolattartás formáinak elsajátítása. A különféle szituációkra előkészített levélminták a középkori formulariumokhoz hasonlóan nyújtottak mintát és útmutatást a klasszikus latinításhoz már közelítő nyelvezet és megszólalási formák elsajátításához.⁵

Az 1497-es, lipcei kiadású nyomtatványt újonnan vásárolhatta Georgius Jacobi, hogy abba az órát tartó tanár diktátumait beírja. A tanár személye is kiderül a később bemutatandó órarendből

---

¹ NIGER, Franciscus, *Modus epistolandi*, Leipzig, Konrad Kachelofen, 1497. A kötetet már említette Imrich Kotvan, de a forrás nem elemezte. Imrich KOTVAN, *Inkunabuly v Bardejove*, Kniha '77, Martin, Matica slovenska, 1980, 40.

² A korabeli bártfai diákokról a krakkói egyetemen I. A. ŠROKA, Stanisław, *A krakkói egyetemen a 15. században tanuló diákok és későbbi sorsuk = Aetas*, 2011, 5–14.

³ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, kiad. Antoni Gašiorowski et al., Krakó, 2004, 98e/107; *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wiekue*, ed. Antoni GAŠIOROWSKI et al., Krakó, 2000, 1500/16. Vö. ŠROKA 2011, i. m. 13.

⁴ Részletesen I. KISS Farkas Gábor, *Franciscus Pescennius Niger Báthory Miklós váci püspök udvatóában és a Scholasticum Orosianae iuventutis dramma = Magyar Könyvszemle*, 2013, 265–281; életéről általában *Contemporaries of Erasmus, A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, szerk. Peter G. Bietenholz, Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 2003, vol. 3., 10–11.

⁵ „*Margarita poetica*”, *A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig*, szerk. Ekler Péter, Budapest, Gondolat, 2011, 114–117, 128–136.

– a krakkói egyetem artes-fakultásának tanára, Johannes Sommerfeld/Sommerfeld adott elő Niger tankönyvéből. Sommerfeld (kb. 1465–1501), aki nem tévesztendő össze a neves humanista Johannes Rhagius Aesticampianusszal (1457–1520),⁶ 1481-ben lett baccalaureus, az 1485–86 téli félévében szerzett magisteri fokozatot, majd 1487–88 téli félévé és 1501 között tanított az egyetemen. 1487 és 1490 között mint külső előadó (extraneus de facultate) jelenik meg az egyetem aktáiban, 1490–91 téli félévtől *collega minor*, majd 1494 nyári félévétől *collega maiorként* lesz az egyetem professzora, és az 1494 téli félévében az artes-kar dékánja is. Impozáns könyvtárában, amely nagy részében fennmaradt, csak inkubulumból 240 kötet található meg ma is.⁷ Filozófiai óráján Arisztotelész *Metafizika* című művét magyarázta, természetfilozófiai óráin magyarázta Arisztotelész *A lélekről, A keletkezésről és a pusztulásról* című művét tanította, valamint *Kisebb természettani értekezéseit és Fizikáját*; logikai óráin pedig az *Új logikát, az Első analitikát és a Topikát*, valamint Petrus Hispanus *Hét fejtegetését*. Etikai és politikai óráin Cicero *Barátságáról* szóló művét tárgyalta, retorikai-poétikai óráin Herennius *Retorikáját*, Augustino Dati levélírással kapcsolatos művét, Donatus *Nyolc mondatrészét*, Alexander de Villadei *Mondattanának* második részét, Priscianus *Grammatikáját* és Senecának *Luciliushoz* írt leveleit magyarázta. Emellett került sor Niger levélmin-takönyvének oktatására is, amelyet önálló kiegészítésekkel ellátott változatban kollégái (Johannes Lupulus, ifj. Rudolf Agricola) halála után is használtak az oktatásban: Sommerfeld saját műveként négy alkalommal is megjelent 1510 és 1522 között.⁸

Niger műve húsz féle levéltípust tárgyal, ezek közt található ajánló (*epistola commendatitia*), kérő (*epistola petitoria*), adakozó (*epistola munifica*), szerelmi (*epistola amatoria*) és panaszoló levelet (*epistola lamentatoria*) is. Az oktatás módszertanának szemléltetésére az alábbiakban az úgynevezett 'házi levél', az *epistola domestica* egyik fajtájának reguláit és példáját közöljük (f. E2r), kiegészítve Georgius Jacobi jegyzeteivel, melyek – feltehetően – a tanár, Johannes Sommerfeld diktátumából származnak. Az ilyen típusú levelekben a szerző saját vagy a másik egészségéről ír (*nostra vel aliena salus*), vagy a diák jegyzetei szerint „vt de sanitate aut egritudine amici: parentis: uxoris” (vagy barátja, szülei, hitvese egészségéről vagy betegségéről). Niger ezután három regulát ismertet, az első Cicero módszere. Eszerint a megfelelő zárás így hangzik: „Si vales bene est ego quidem valeo”. (Ha jól vagy, az jól van, én bizony jól vagyok). Ehhez a diák jegyzete: „ut 'vellem enim ac ego optima te frui sanitate' vel absolute 'salutem plurimam' cum benevolencie captacione per 'utinam mi supra omnes amantissime Petre': 'carissima amice'” (például 'ugyanis én is azt kívánnám, hogy a legjobb egészségben légy', vagy önállóan: 'igen sok üdvözlét' vagy a jóindulat elnyerésével: 'bárcsak mindenkinél inkább szeretett Petrusom...' , 'legdrágább barátom stb.'). A második szabály: „dilucide ac breviter vel salutem nostram vel salutis reparationem” (világosan és röviden kifejezni az egészséget vagy az egészségünk javulását): le kell írni, milyen beteg volt, és végül írni a jó és rossz szerencséről. Ez utóbbihoz a következőket fűzte Georgius Jacobi: „adversa et prospera” (kedvezőtlen és kedvező szerencse).

Végül Niger szól a levélzárásról, melynek formulái a következők lehetnek: „vale et ames ut solitus es” (üdvözöllek és szeress, ahogy szoktál), vagy „et me non diliges sed ames” (ne csak ked-

⁶ Életéről és műveiről I. WORSTBROCK, Franz J., *Sommerfeld Johannes = Deutscher Humanismus 1480–1520, Verfasserlexikon*, szerk. Franz-Josef Worstbrock, Berlin, New York, De Gruyter, 2012, Bd. 2., 919–926.

⁷ SZELIŃSKA, Waclawa, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*, Wrocław, Ossolineum, 1966, 152–176.

⁸ SOMMERFELD, Johannes, *Modus epistolandi Magistri Ioannis Esticampiani alias, Somerfeldt, viginti genera epistolarum complectens*, Krakko, Joh. Haller, 1510. (2. kiadás: Krakko: Ungler, 1513, 3. kiadás: Bécs: Vietor, 1515, 4. kiadás: Krakko: Vietor, 1522). L. még WORSTBROCK 2012, i. m. 924–925. (Csak az első és a harmadik kiadást említi).

velj, szeress is). Ehhez Georgius Jacobi jegyzete: „Amare et diligere differunt: quia amare *habet* maiorem [vim] quam diligere Cicero ad Platum⁹ Sic facies et me ames aut quod contentus sum aut diliges.”¹⁰ (A szeretet és kedvelés különböznek egymástól: mert szeretetnek erősebb a jelentése, mint a kedvelésnek, ahogy Cicero Platitushoz írt levelében mondja: Tegy így, és engem szeress vagy amivel elégedett lennék, legalább kedvelj.) Ezenfelül még az *ames* szóhoz is fűzött egy jegyzetet: „quia amare vehemencius est diligere remissius” (mert szeretni hevesebb, kedvelni enyhébb). Persze nem minden levelet lehet szeretettel zárni: a „[Q]uedmodum in omnium ferme epistolarum fine seruatur” (ahogy majdnem minden levél végén ez a szokás) sorhoz fűzött jegyzet szerint az ellenségeknek írt levelekben nem ajánlunk fel segítséget („ferme” dicit *quia* ad inimicum scribendo *oblacionem nostre opere non seruamus*” – *majdnem* mondja, mivel az ellenséghez írt levélben nem tartjuk meg a segítségünk felajánlását).

Az *epistola domestica* másik példája a *De negotiis*, azaz az üzleti jellegű házi levél, melynek nem reguláját, hanem példáját közlöm: ez egy Luciliushoz szóló levél, melynek tárgya egy márciusi bírósági pert követő felmentés (*summo cum omnium applausu civium ab equissimms iudicibus ex sententia nostra fuit expedita*), amelynek ’minden polgárok legnagyobb tapsával a legigazságosabb bíró által a mi kedvünkre lett vége’. Az *applausu* szóhoz Georgius Jacobi a következő jegyzetet fűzte: „Plaudo siue plodo est manibus pulsare et strepitum facere quod vel leticie vel derisionis causa fieri solet ex quo applodere et est nomen similiter [...]”¹¹ *sed manibus cum sono pulsantibus et domo scola teatro aut alio conventu Cicero inde applaudo congratulor manuum plausu leticiam exprimendo.*” (Tapsolni vagy tapsikolni annyi, mint hogy a kezekkel verdesnek és lármát csinálnak, amely vagy boldogság vagy a kigúnyolás miatt szokott történni, és ebből származik a ’megtapsolni’, ami hasonló [jelentésű] szó [...] de hangos kézcsapásokkal történik, és otthon, iskolában, színházban, vagy más összejöveteleken – mondja Cicero. Ezért a megtapsolni annyi, mint gratulálni, a kezek csattogtatásával kifejezve az örömet.)

A kötet végére Georgius Jacobi az egyetemen felvett óráinak jegyzékét is beírta. Az első oszlopban olvashatjuk a tárgy nevét, gyakran a tárgy időpontját, majd pedig a második oszlopban az oktató nevét. A szokatlanul késeinek tűnő óraidőpontok annak köszönhetőek, hogy a késő-középkori Krakkóban 24 órára osztott, úgynevezett „olasz” óraszámítást használtak, de ennek számítását a naplemente órájától kezdték. Így a napfelkelte évszaktól függően 7–12 órára esett, a 20–22 óraker kezdődő órákat pedig késő délután, naplemente előtt tartották.¹² Ez a szövegemlék két részre bontható (1–2. kép). Első része a cím:

⁹ Itt minden bizonnyal a Brutum szónak kellene állnia. Georgius Jacobi félrehallhatta ezt.

¹⁰ Ismételtlen egy félrehallás következtében pontatlanul leírt szöveget láthatunk. Eredetileg ez a mondat: „*Sic igitur facies, et me aut amabus aut, quo contentus sum, diliges.*” Az idézet egy Brutushoz írt levélből származik, de ez nem maradt fent, mindössze ez az idézet ismerjük az *amare* és a *diligere* címszavak alatt Nonius késő ókori latin szótárából, mely a szavak különbségéről szól. Az *amare* és a *diligere* különbségéről I. VALLA, Lorenzo, *Elegantiarum latinae linguae libri sex*, Lyon, Griphius, 1544, 342. (V. könyv 37. caput)

¹¹ Olvashatatlan szó, talán *eycere*.

¹² Példákkal I. *Chronologia polska*, szerk. Bronisław Włodarski, Varsó, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, 99–100. Egy napfogyatkozásról szóló bejegyzés szerint a kolostori *prima*, azaz a napfelkelte ideje júniusban 11 óráknak felelt meg a krakkói számítás szerint. Itt köszönöm meg Rafał Wójcik segítségét.

Ego Georgius Jacobi de Bartpha intitulatus sum Sub Egregio Necnon Eximio Viro magistro Johanni Turso de Cracouia Decretorum Doctore Scolastico Gneszensi Ecclesieque Cathedralis Cracouiensis Canonico anno Domini 1498 commutatione <hyemali>¹³ hoc ordine lecciones gradum baccalaureatus conuenientes audiui.

(Én, Jakab fia, Bártfai György, beiratkoztam a tekintetes és jeles magisternek, a krakkói Thurzó Jánosnak, gnieznói egyetemi doktornak és a krakkói székesegyház kanonokjának [rektorátusa] alatt, az Úr 1498. évében, a <téli> félévben, és ezeket az órákat hallgattam, amelyek a baccalaureusi fokozat megszerzéséhez szükségesek.)

Ebből a rövid szövegből megtudjuk, hogy 1498 és 1499 közt biztosan Krakóban tanult, még hozzá akkor, amikor ott Thurzó János rektor volt. Mivel a *Regestrum Bursae Hungarorum*ban nem szerepel a neve, nem a magyar bursán lakott.

Ezt követi Georgius Jacobi órarendje, amely egyedülálló betekintést nyújt egy késő-középkori peregrináló diák tanulmányainak rendjébe:

Lecciones a magistro	Tractatus Petri Hispani hora ¹⁴	A venerabili viro	Stanislaw De Clepars ¹⁵	hyemali ¹⁶
	Paruorum loycalium hora XXI		Johanne de Cracouia ¹⁷	
	Veterem artem hora 10		Bernhardo de Biscopi ¹⁸	estiuai ¹⁹
	Franciscum Nigrum hora 9 ²⁰		Johanne Somerfelt	
	De anima hora 18		Johanne de Cracouia	
	Priorum		Johanne Somerphelt ²¹	
	Posteriorum		Johanne Glogovia ²²	
	Elencorum		Andrea de Thessin ²³	
	phasicorum		A Johanne de Glogouia ²⁴	

¹³ Először ezt írta be, de kitörölte, amikor beírta a nyári óráit is az órarendbe.

¹⁴ A rövidítések feloldását dőlt betűvel jelölöm.

¹⁵ Stanislaus de Kleparz. Az egyes tanárok azonosítására l. WISLOCKI, Henrik szerk., *Liber diligentiarum facultatis artisticae universitatis Cracoviensis*, 1886, itt 449.

¹⁶ 1498. téli félévben.

¹⁷ Joannes Kunasz de Cracovia. WISLOCKI 1886, i. m. 434.

¹⁸ Bernhardus Epscopius de Cracovia. WISLOCKI 1886, i. m. 404.

¹⁹ 1499. téli félévben.

²⁰ Ez lehet az az óra, melyen a könyvet használta a diák.

²¹ A *Liber diligentiarum* szerint „1499 hyemali, hora 21”.

²² A híres krakkói asztrológus és filozófus, Johannes de Glogovia. WISLOCKI 1886, i. m. 411. A *Liber diligentiarum* szerint „1499 hyemali, hora 16”.

²³ Andreas Tessinensis. WISLOCKI 1886, i. m. 510. A *Liber diligentiarum* szerint „1499 hyemali, hora 20”.

²⁴ A *Liber diligentiarum* szerint „1499 hyemali, hora 14”.

Exercicia audui a magistro IX	Donati hora 19	A venerabili viro	Andrea de Thessin	hyemali
	Paruorum loycalium hora XXII		Stanislaio de Ilkus ²⁵	
	Veteris artis hora 12		Martino de Ilkus ²⁶	estiuali
	Secunde partis 10		Johanne de Leschmycza ²⁷	
	De anima 19		Michaele Parisiensi ²⁸	hyemali
	Elencorum 20		Michaele Wratislauia ²⁹	
	Priorum 21		A Michaele Wratislauia ³⁰	
	Phizicorum		Paulo Schadecz ³¹	
	Posteriorum 16		A Michaele Wratislauia ³²	

Lecciones a baccalaureis	Lecturam donati	A domino	Cristofero de Sagana
	Lecturam secunde partis		Augustino Ungaro
	Cyrometralis		Nicolaus Fyrscham ³³
	Speram materialem		Petrus Gleybicz

²⁵ Stanislaus de Bylica. WISŁOCKI 1886, i. m. 390.

²⁶ Nem azonos az id. Ilkus Mártonnal, aki 1493-ban meghalt. A *Liber diligentiarum*ban Martinus Bem/Biemként szerepel. WISŁOCKI 1886, i. m. 382.

²⁷ Joannes Lesnicensis. WISŁOCKI 1886, i. m. 440.

²⁸ Michael Parisiensis pályafutására l. WISŁOCKI 1886, i. m. 434.. A *Liber diligentiarum* szerint „1499 hyemali”.

²⁹ Michael de Vratislavia pályafutására l. WISŁOCKI 1886, i. m. 528. Nincs arról adatunk, hogy ebben az időben, tehát 1498–1499-ben tanított volna ilyen tárgyat. 1499 telén tanulhatta Georgius ezt a tárgyat; ebben az időben viszont Michael de Vratislavia a *Szofisztikus cáfolatokat* nem tárgyalta.

³⁰ A *Liber diligentiarum* szerint „1499 hyemali”.

³¹ Paulus de Zakliczów, l. WISŁOCKI 1886, i. m. 532 („hora 22”).

³² A *Liber diligentiarum* szerint „1499 hyemali”.

³³ Vagy Fyrschem?

Az órarend fordítása

Magister által tartott előadás	Petrus Hispanus Fejtegetései, ³⁴ 14 órákor	A tiszteletre-méltó...-tól	Stanislaus De Clepars	1498 téli félév
	Kis logika ³⁵ , 21 órákor		Johannes de Cracouia	
	Régi logika ³⁶ , 10 órákor		Bernhardus de Biscopi	1499 nyári félév
	Franciscus Niger ³⁷ , 9 órákor		Johannes Somerfelt	
	A lélekről ³⁸ , 18 órákor		Johannes de Cracouia	
	Első analitika, 21 órákor		Johannes Somerphelt	1499 téli félév
	Második analitika, ³⁹ 16 órákor		Johannes Glogovia	
	Elenchi (Szofisztikus cáfolatok), 20 órákor		Andreas de Thessin	
	Fizika, 14 órákor		Johannes de Glogouia	

Magister által tartott gyakorlatot kilencet hallgattam	Donatus ⁴⁰ , 19 órákor	A tiszteletre-méltó...-tól	Andreas de Thessin	1498 téli félév
	Kis logika, 22 órákor		Stanislaus de Ilkus	1499 nyári félév
	Régi logika, 12 órákor		Martinus de Ilkus	1499 nyári félév
	Alexander de Villadei: Második rész avagy mondattan, 10 órákor		Johannes de Leschmycza	
	A lélekről, 19 órákor		Michael Parisiensis	1499 téli félév
	Elenchos, 20 órákor		Michael Wratislauia	
	Első analitika, 21 órákor		Michael Wratislauia	
	Fizika, 22 órákor		Paulus Schadecz	
	Második analitika, 16 órákor		Michael Wratislauia	

Baccalaureus által tartott előadás	Donatus olvasása	...úrtól	Cristoforus de Sagana
	Alexander de Villadei Második részének olvasása		Augustinus Ungarus
	Computus (naptárkészítés)		Nicolaus Fyrscham
	Sphera materialis (csillagászat)		Petrus Gleybicz

³⁴ Itt tárgyalták Petrus Hispanus *Summulae logicales*ának első hat értekezését.

³⁵ A *Parva logicalia*-előadás elsősorban a suppositio- és consequentia-tannal foglalkozott. Öszszefoglalóan I. Arno SEIFERT, *Das höhere Schulwesen*, in: *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, Bd. 1., *Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe*, kiad. Notker Hammerstein, München, C. H. Beck, 1996, 209–210.

³⁶ A *vetus ars a parva logicaliát* követő tananyag Porphüriosz *Isagogéja* és Arisztotelész *Perihermeniasa* alapján.

³⁷ *Modus epistolandi* volt a tankönyv, ennek utolsó lapjain található az órarend.

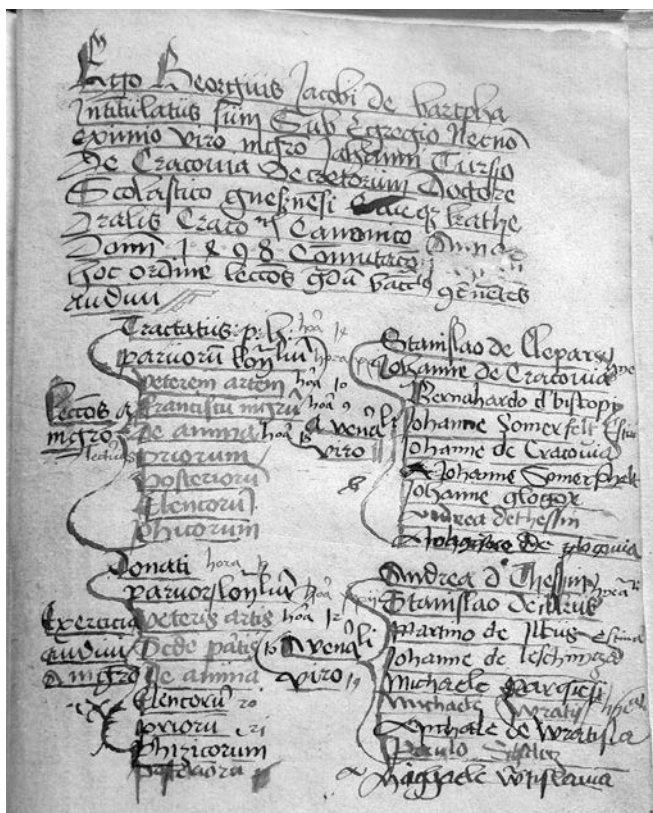
³⁸ Arisztotelész műve, a következő négy órával együtt (*Első analitika, Utolsó analitika, Szofisztikus cáfolatok, Fizika*).

³⁹ Arisztotelész művei, az *Analytica priora* és *posteriora*.

⁴⁰ Donatus *De octo partibus orationis* című műve.

Összehasonlítva a krakkói órarendet hasonló jellegű forrásokkal, például egy 1309-ből származó toulouse-ival és egy, korban sokkal közelebb álló lipcseivel 1519-ből, számos egyezés található például a tananyagban, Arisztotelész túlsúlyában. A 14. század eleji toulouse-i órarend még arról tanúskodik, hogy a krakkói órarenddel szemben látható, hogy Arisztotelész mellett csak csekély számú más szerzőt tanítottak: Boethiust, Porphürioszt, Gilbert de la Porrée-t és Priscianust.⁴¹ A lipcsei, 1519. évből származó órarendnek viszont már fontos újdonsága, hogy megjelenik a klasszikus auktorolvasás (Vergilius) mint tananyag, feltűnnek az első görög auktorok (Theokritosz, Hérodotosz), és a retorikai oktatást már elsősorban Cicero művei (*De oratore*), és nem középkori szerzők összefoglalásai képviselik.⁴² Georgius Jacobi számára azonban az artes-képzés elsősorban logikai és filozófiai bevezetésből állt, a grammatikai alpműveken (Donatus, Alexander de Villadei) és Franciscus Niger levélmintakönyvén kívül az artes-oktatás nem nyújtott retorikai és irodalmi képzést.

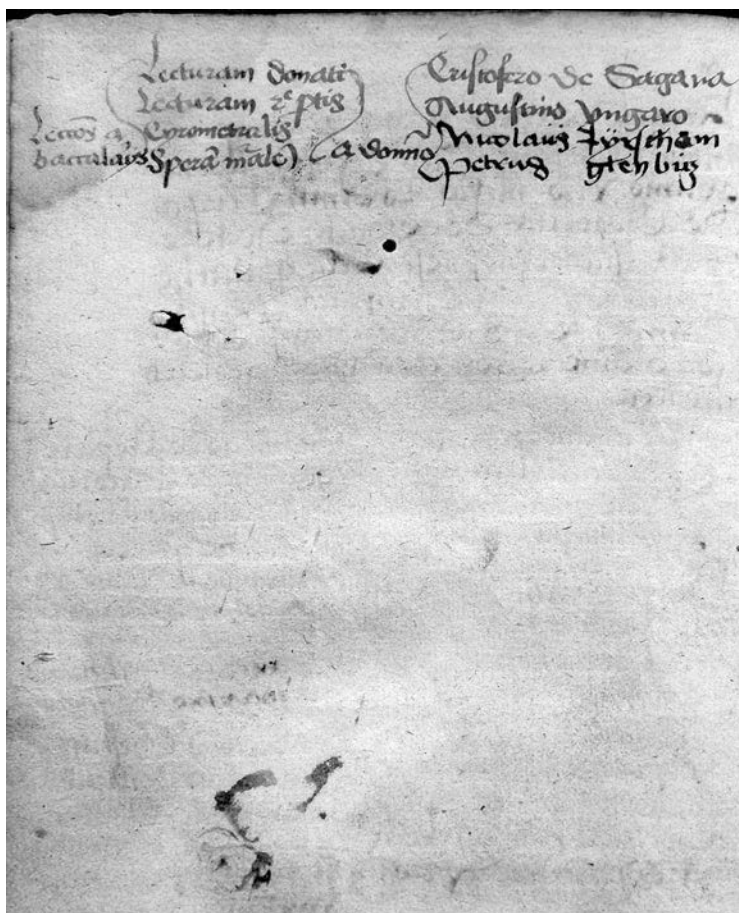
KEDVEK VERA

1. kép

⁴¹ PAETOW, Louis John, *The Arts Course at Medieval Universities, with Special Reference to Grammar and Rethoric*, Dubuque, Iowa, Brown Reprint Library, 196?, 95–96.

⁴² NORTON, Arthur O., *Readings in the History of Education, Medieval Universities*, Cambridge, 1909, 132–134.

2. kép